

RAPORTURILE BISERICII ORTODOXE ROMÂNE CU PATRIARHIA DE LA CONSTANTINOPOL (sec. XIV-XVI)

Daniel FLAUT

Mitropolia Ungrovlahiei, – întemeiată în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, și cea a Moldovei, – recunoscută, în 1401, după un lung conflict cu Marea Biserică –, s-au constituit ca provincii ecleziastice ale Patriarhiei Ecumenice de Constantinopol, într-o perioadă în care Imperiul bizantin căuta să compenseze decăderea sa politică, prin extinderea jurisdicției ecumenicului asupra unor tinere state din S-E Europei, care și ele, de altfel, încercau să stabilească raporturi de ordin ecleziastic și politic cu acest izvor al legitimității care a fost – în Evul Mediu – Bizanțul. Raporturile dintre Patriarhia Ecumenică, – pe de o parte –, și Bisericile Țării Românești și Moldovei, – pe de altă parte –, au fost active din momentul recunoașterii celor două mitropolii și, probabil, până către anul 1453, când Bizanțul a căzut sub loviturile turcilor conduși de Mehmed II Fatih. Din păcate însă, principala sursă de informații pentru cunoașterea acestor raporturi, – condicele Patriarhiei Ecumenice –, încetează să ne mai ofere informații cu anul 1402 și au trebuit să treacă secole până când, din izvoarele asemănătoare, să avem din nou date despre raporturile Bisericilor celor două țări române cu Marea Biserică. Pentru secolele XV și XVI, informațiile asupra acestor raporturi care, deși mai sărace, nu lipsesc în întregime, trebuie adunate din izvoare foarte variate și nu sunt întotdeauna clare și complete. Studiul acestor raporturi trebuie să apeleze la nenumăratele date pe care le oferă izvoarele narrative și diplomatice, interne și externe, ale vremii, despre vizitele patriarhilor ecumenici în Țara Românească și Moldova și activitatea desfășurată aici de către aceștia, despre interesele materiale ale Scaunului ecumenic pe care le apărau în cele două țări românești, despre ajutoarele pe care le primeau de la domnii și boierii români ș.a.

Studiul de față circumscrie investigațiile la un domeniu relativ restrâns: variația raporturilor canonice de dependență ale Bisericii românești cu Patriarhia Ecumenică, ce au cunoscut perioade de relaxare sau de întărire relativă; contactele care, pornind de la împreuna liturghisire și de participare laolaltă la sinoade, merg până la lupta comună de apărare a Ortodoxiei; vizitele unor patriarhi ecumenici în Țara Românească și Moldova, relevante pentru raporturile Bisericii noastre cu Scaunul ecumenic în perioadele în care izvoarele istorice lipsesc.

Desigur că, limitată la câteva aspecte, o istorie a raporturilor Bisericii românești cu Patriarhia de la Constantinopol – în secolele XIV – XVI – necesită încă o explorare a

izvoarelor inedite, interne și externe, care rămâne o sarcină a viitorului. Materialele pe care le-am avut la dispoziție ne-au permis schițarea unei sinteze care să prezinte, în date generale, evoluția raporturilor Bisericii noastre cu Patriarhia Ecumenică în acest răstimp.

*

I. Raporturile cu Patriarhia de la Constantinopol în epoca întemeierii Mitropoliilor Ungrovlahiei și Moldovei (a doua jumătate a sec. al XIV-lea)

După cum se cunoaște, secolul al XIV-lea marchează întemeierea statelor feudale românești, Țara Românească și Moldova, în frunte cu marii voievozi Basarab I (cca. 1310-1352) și respectiv Bogdan I (1359 - cca. 1365). Și unul și altul dintre aceste două state a manifestat un real interes pentru organizarea ierarhică a Bisericii sale, deoarece acest fapt, potrivit spiritului acelor vremuri, marca și "desăvârșirea întemeierii țării"¹. Totodată, el legitima pe domnii celor două țări ca ocrotitori ai Bisericii, ceea ce, în același spirit al evului de mijloc, reprezenta dovada de legitimitate a domniei, ca stăpânitoare peste toate aspectele vieții poporului.

Pentru organizarea oficială bisericească a Munteniei și Moldovei, potrivit practicilor îndătinat în Ortodoxie, era nevoie de legitimitate, pe care pe atunci în Răsăritul creștin numai patriarhia de la Constantinopol putea să o dea. Scaunul ecumenic era, în Evul Mediu, nu numai instituția de căpetenie a Ortodoxiei ci și singura sursă de legitimitate în ordine ecleziastică. Din acest motiv, și în Țara Românească și în Moldova, organele îndreptățite să facă așa ceva s-au adresat Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol², cerându-i binecuvântarea pentru mitropoliile ce se creaseră la Argeș și la Suceava.

Acest fapt a pus Patriarhia Ecumenică în strânsă legătură cu Bisericile de pe pământul românesc și, totodată, a creat acestora din urmă unele obligații canonice față de ea, exprimate mai precis în actele din luna mai 1359³, referitoare la recunoașterea Mitropoliei Ungrovlahiei. Primul act reprezintă înscrisul sinodal sau hotărârea prin care mitropolitul Iachint de Vicina era recunoscut ca mitropolit al Ungrovlahiei, iar cel de-al doilea este scrisoarea patriarhului către domnul Nicolae Alexandru (1352-1364). Patru pasaje în primul document și trei în cel de-al doilea sunt consacrate exclusiv acestui aspect. În hotărârea sinodală se arată mai întâi că voievodul însuși este cel care s-a rugat "*nu numai o dată, ci adesea prin scrisorile sale*", ca "*de acum înainte și pe viitor*" să fie el și toată țara lui "*sub judecata bisericească și călăuzirea marii Biserici*", adică a Patriarhiei și "*să primească un arhiereu care să fie hirotonisit*" de patriarh și să facă parte din Sinodul patriarhicesc. Se mai spune că tot voievodul Nicolae Alexandru a convenit ca după moartea lui Iachint să se aleagă altul și "*hirotonisindu-se de prea*

1. Șerban Papacostea, Magazin istoric, XIV, 3, martie 1980, p. 6-7.

2. N. Dobrescu, *Întemeierea mitropoliilor și a celor dintâi mănăstiri din țară*, București, 1906, pass; Nicolae Iorga, *Condițiile de politică generală în cari s-au întemeiat Bisericile românești în veacurile XIV-XV*, București, 1913, pass; G. Marinescu, *Înființarea mitropoliilor din Țara Românească și Moldova*, București, 1924, pass; Constantin C. Giurescu, *Biserica Ortodoxă Română*, (în continuare BOR), LXXVII, 1959, nr. 7-10, pass.

3. Hurmuzaki - Iorga, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XIV *Documente grecești privitoare la istoria românilor*, partea I (1320-1716), București, 1915, p. 1-6.

Sfânta mare Biserică... de supt cârmuirea noastră". Al treilea pasaj cuprinde afirmația că același voievod făgăduiește "a da asigurare cu jurământ și în scris", că va rămâne "acum și pe viitor, cât iastă domnia, zisă (țară), toată Ungrovlahia, supt prea sfințita Mare Biserică... de supt cârmuirea noastră". În sfârșit, în al patrulea pasaj al hotărârii sinodale, se repeta "asigurarea cu jurământ și făgăduința scrisă", dată de Nicolae Alexandru din "cătrefă Sfânta... catolicească și apostolească Biserică" – Patriarhia Ecumenică din Constantinopol – "ca să fie întotdeauna Biserica Ungrovlahiei supt dânsa și să primească de la dânsa un arhiereu adevărat" și astfel să se urmeze și mai departe "neschimbă", bine știindu-se că cel ce ar îndrăzni să facă altfel "va primi afurisenia prea grea a Sinodului"⁴. Aceleași idei revin și în scrisoarea adresată lui Nicolae Alexandru. Și acolo se precizează că, după săvârșirea lui Iachint din viață, să urmeze ca mitropolit acela "pe care l-ar alege și l-ar hirotoni" cu vot sinodal "patriarhal"; de asemenea, să se dea încredințare, "cu jurământ și cu multă siguranță", că și urmașii la tron ai domnului vor face la fel și că nu vor voi niciodată "a primi un arhiereu din altă parte"; în sfârșit, să-și îndeplinească Nicolae Alexandru făgăduiala și să trimită la Patriarhie "scrisoare cu jurământ întărită în toate privințele", înșirând toate cele prevăzute mai sus⁵. Toate acestea sunt evidente pretenții de jurisdicție canonică ale Patriarhiei Ecumenice asupra Mitropoliei Ungrovlahiei.

Sesizând, desigur, intențiile Patriarhiei de la Constantinopol, Nicolae Alexandru a acționat el însuși pentru înființarea mitropoliei de la Argeș și, alături de boierii și creștinii din țara sa, l-a ales pe Iachint, titularul acesteia (1359-1372)⁶. Această alegere s-a datorat faptului că în 1359, – când încă era mitropolit al Vicinei –, Iachint – după cum se spune în act – "de câțva timp" se afla la Argeș pe lângă domnul Nicolae Alexandru. Cunoscut și prețuit nu numai de domn, ci și de boierii și de credincioșii munteni⁷, Iachint a fost cerut, în repetate rânduri, de către aceștia ca să le fie mitropolit. Solicitat a fi ierarh de către înșiși viitori păstoriți, Iachint era îndreptățit să cârmuiască mitropolia de la Argeș. Întemeierea mitropoliei și alegerea întâistătătorului ei au fost săvârșite din îndemnul domnitorului și al credincioșilor munteni. În inițierea planurilor de organizare a Bisericii muntene rolul Patriarhiei Ecumenice a fost ca și inexistent. Pusă în fața unor fapte împlinite, aceasta a trebuit să le ratifice, recunoscând și binecuvântând ceea ce se rânduse deja aici. Cu toate acestea, precum s-a arătat, în schimbul legitimizării cerute de munteni, Patriarhia de la Constantinopol a ridicat unele pretenții de jurisdicție canonică.

Acest lucru a provocat, chiar de la început, felurite acțiuni de protest printre români. Mitropolii Ungrovlahiei săvârșeau unele fapte care demonstrează că ei nu țineau în totalitate seama de pretențiile Scaunului ecumenic. Astfel, mitropolitul Iachint de la Argeș n-a participat la nici o ședință a Sinodului patriarhal din Constantinopol, deși în 1359, la recunoaștere, i se prevăzuse o asemenea îndatorire. El își motivează absența în "pitacul" său către Patriarhie din 1370. Din acesta aflăm că domnul țării nu-l mai agrea, fapt pentru care, spune Iachint, "sufăr și sunt batjocorit acum, în urmă la bătrânețile mele"⁸ și că nu a putut veni deoarece "m-a oprit voievo-

4. *Ibidem*, p. 1-4.

5. *Ibidem*, p. 4-6.

6. Gheorghe Moisesescu, *Istoria Bisericii Române*, I, București, 1957, p. 150; Niculae I. Șerbănescu, BOR, LXXVII, 1959, 7-10, p. 730-732.

7. Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 8.

8. *Ibidem*, p. 7.

dul aducând înainte lungimea drumului și frica de ciumă" dar și "bătrânețea adâncă și asprimea boli"⁹. Urmașii săi, Hariton (1372-1381)¹⁰ și Antim (1381-cca. 1402)¹¹ au primit confirmarea Patriarhiei Ecumenice și datorită legăturilor pe care le aveau cu domnii Țării Românești și cu locuitorii acesteia, care îi aleseseră. Hariton, egumenul mănăstirii Cutlumuș de la Athos¹², era ținut în laudă și cinste nu numai de credincioșii munteni ci și de Domn și boieri, care îl propuseseră. În ceea ce-l privește pe Antim, și el fusese cerut de mitropolit, – se specifica într-un act din 1370 –, "de Domnul locului aceluia", care pe atunci era Vladislav Vlaicu (1364 - 1377)¹³. Se poate constata că chiar din momentele de început ale existenței Mitropoliei Ungrovlahiei s-a trecut peste unele pretenții de jurisdicție canonică ale Patriarhiei Ecumenice, oglindite în actele din 1359. Deși acestea, precum s-a arătat, prevedeau în mod expres ca mitropoliti de la Argeș să participe la ședințele Sinodului patriarhal și ca, după Iachint, aceștia să fie trimiși la cărma Mitropoliei Ungrovlahiei numai de către Patriarhia de la Constantinopol, totuși Iachint n-a participat la nici o ședință sinodală, iar urmașii săi au fost aleși în Țara Românească. În afară de aceasta, domnul Vladislav Vlaicu, – ca ocrotitor al Bisericii din țara sa –, din dorința de a "nu îngădui Patriarhiei un amestec în treburile Bisericii muntene, dincolo de strictul minim necesar"¹⁴, s-a alăturat mitropolitului Iachint și, în 1370, s-a declarat de acord cu înființarea unei a doua mitropolii în Țara Românească, la Severin¹⁵.

În tânărul stat de la est de Carpați, întemeierea Mitropoliei Mavrovlahiei în timpul, se pare, lui Petru Mușat (1375-1391), a declanșat un puternic și îndelungat conflict între Patriarhia Ecumenică, – pe de o parte –, și statul și Biserica moldoveană, – pe de altă parte –, în legătură cu titularul noii Mitropolii. La o dată necunoscută (1387 sau chiar mai târziu), mitropolitul Antonie al Haliciului a hirotonit doi ierarhi moldoveni, pe Iosif și Meletie, la cererea domnului țării, dar fără acordul Scaunului ecumenic. Hirotonirea celor doi ierarhi la Halici nu era necanonică sau ilegală, – cum a socotit-o Patriarhia Ecumenică –, de dată ce Mitropolia Haliciului depindea canonic de Patriarhia de la Constantinopol¹⁶. Nemulțumirea ecumenicului se datora faptului că domnul moldovean nu îi ceruse în prealabil acordul pentru hirotonirea celor doi la Halici, dar mai ales pentru faptul că aceștia erau români de neam. Patriarhia Ecumenică urmărea să impună în Moldova, ca și în Țara Românească, numai ierarhi

9. *Ibidem*, p. 8; Gheorghe Moisescu, *op. cit.*, p. 151.

10. Vezi actul de numire a lui Hariton, din august 1372, în Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 25-27; N. I. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 733-736.

11. N. I. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 736-740.

12. Vezi *Viața și traiul Sfinției Sale părintelui nostru Nifon patriarhul Țarigradului*, ed. Iosif Naniescu – C. Erbiceanu, București, 1888, p. 94, 95, 114, 115; Gheorghe Moisescu, *op. cit.*, p. 151-156.

13. Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 8-9; Gheorghe Moisescu, *op. cit.*, p. 157.

14. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 694.

15. Capitala noii eparhii a fost Severinul; de aceea, mitropolitul respectiv i se spune, într-o serie de acte din 1396, 1397 și 1401, "al Severinului" (Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 24, 28 și 30). În alte acte, din anul 1400, el este numit "Mitropolitul Ungrovlahiei despre Severin" sau "de către Severin" (*Ibidem*, p. 28 și 29) iar în iulie 1401 poartă titlul "al părții Ungrovlahiei despre Severin" (*Ibidem*, p. 31). Aceasta din urmă este de altfel ultima mențiune în actele Patriarhiei a celei de-a doua Mitropolii muntene; vezi și Nicolae I. Șerbănescu, BOR, LXXXVIII, 1970, p. 1191-1227; Ioan Rămureanu, BOR, XCIX, 1981, nr. 1-2, p. 133-134.

16. Soluția găsită pentru a fi în limitele canonice a fost apelul la Mitropolia Haliciului, care avusese cândva jurisdicție și peste Cetatea Albă și care, după cum recunoaște însuși patriarhul, avea autorizația să sfințească episcopi pentru Asprocastron (Cetatea Albă). Întrucât primul domn român care a stăpânit Cetatea Albă este Petru Mușat, sfințirea lui Iosif pentru acest scaun este, astfel, firească.

greci, temându-se că Biserica de aici, prin ierarhii ei hirotoniți la Halici, ar urmări neatârănarea față de ea.

În aceste condiții, noul patriarh ecumenic Antonie IV l-a trimis în Moldova pe greul Teodosie, pentru a obține bunăvoința domnului și a clerului, în vederea numirii sale ca mitropolit. Teodosie s-a întors însă fără nici un rezultat la Constantinopol¹⁷.

Eșecul acestui demers l-a determinat pe patriarhul Antonie IV să îl transfere, prin anii 1392-1393, pe mitropolitul Ieremia de Mytilene la cârma Mitropoliei Moldovei¹⁸. Actul arbitrar al patriarhului ecumenic a provocat nemulțumirea moldovenilor, care l-au respins pe mitropolitul Ieremia, atunci când a venit, în prima jumătate a anului 1394, să-și ia scaunul în primire. Drept răspuns, Ieremia a aruncat anatema asupra întregii țări. După întoarcerea sa la Constantinopol, patriarhul Antonie IV a convocat un sinod care a confirmat măsura luată de mitropolitul Ieremia¹⁹ și a suspendat din funcție pe cei doi ierarhi moldoveni²⁰.

Conflictul cu Patriarhia de la Constantinopol se adâncea. În perioada următoare s-au făcut încercări, de ambele părți, pentru aplanarea neînțelegerilor. Astfel, în primăvara anului 1395, noul domn moldovean Ștefan I (cca. 1394-1399) a trimis la Constantinopol o solie, condusă de protopopul Petru, cu scrisori către patriarhul Antonie IV, rugându-l să ridice anatema și să-i recunoască pe Iosif și Meletie ca ierarhi canonici în Moldova²¹. Din nefericire, scrisorile voievodului nu s-au păstrat. Avem, în schimb, copiile a patru scrisori patriarhale, din mai 1395, din care aflăm că patriarhul ecumenic refuza, în termeni fără echivoc, recunoașterea celor doi ierarhi moldoveni. Prin primul act, Antonie IV îl imputernicește pe protopopul "*chir Petru, fiu iubit întru sfântul duh al smereniei noastre*", ca "*exarh patriarhal*" în Moldova, încredințându-i "*conducerea și administrarea prea sfintei Mitropolii a Rusovlahiei*"²². Celelalte trei scrisori ale patriarhului ecumenic Antonie IV, – adresate domnului Moldovei Ștefan I, "*falșilor episcopi*" Iosif și Meletie, precum și întregului cler și popor al Rusovlahiei –, comunicau excomunicarea lor și suspendarea celor doi episcopi din cauza refuzului de a-l primi pe Ieremia ca mitropolit²³.

În perioada 1395-1397 s-au făcut încercări de aplanare a neînțelegerilor, pornite de această dată din partea Patriarhiei Ecumenice. Misiunile mitropoliților de Mytilene (septembrie 1395)²⁴ și de Bethleem (ianuarie 1397)²⁵ nu au reușit însă o împăcare a

17. Gh. Moiescu, *op. cit.*, p. 174-182.

18. În martie 1393, în Sinodul constantinopolitan este menționat, pentru prima dată, mitropolitul Ieremia al Moldovei (Mavrovlahiei) (Franz Miklosich și Joseph Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, Viena, 1882, nr. 435, p. 165-169 (=MM); Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 16; *Fontes Historiae Daco-Romanae, IV Scriptores et acta Imperii Byzantini saeculorum IV-XV*, București, 1982, p. 233-234 (=FHDR); V. și I. Darrouzès, A.A., *Les registres des actes du Patriarcat de Constantinople*, vol. I *Les actes des patriarches*, fasc. VI *Les registres de 1377 à 1410*, Paris, 1979, nr. 2921, p. 199-201).

19. Ieremia a fost trimis, în august 1394, de către Patriarhia Ecumenică, locțiitor de mitropolit la Târnovo (M.M., II, nr. 472, p. 223; Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 17; FHDR, p. 239-241; Darrouzès, *Regestes*, nr. 2968, p. 240-241).

20. Ciprian Zaharia, *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române, 1885-1985*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al BOR, București, 1987, p. 369.

21. N. Vornicescu, *Mitropolia Olteniei*, XXXV, nr. 3-4, 1983, p. 173.

22. MM II, nr. 488, I, p. 241-243; Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 19-20; FHDR, p. 245-247; Darrouzès, *Regestes*, nr. 2993, p. 259-260.

23. MM, II, nr. 488, II-IV, p. 243-245; Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 20-23; FHDR, p. 247-251; Darrouzès, *Regestes*, nr. 2994-2996, p. 260-264.

24. Mandatul pentru mitropolitul de Mytilene din septembrie 1395 era de a cerceta la fața locului situația din Mavrovlahia (MM, II, nr. 495, p. 256-257; Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 23-24; FHDR, p. 250-251; Darrouzès, *Regestes*, nr. 3011, p. 276-277).

25. Mandatul din ianuarie 1397 pentru arhiepiscopul Mihail de Bethleem era identic cu cel al mitropolitului de Mytilene din septembrie 1395 (MM II, nr. 514, p. 278-280; Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 25-27; FHDR, p. 252-257; Darrouzès, *Regestes*, nr. 3038, p. 300-302); Gh. Moiescu, *op. cit.*, p. 183.

lucrurilor în Biserica Moldovei în sensul dorit de Patriarhie, adică de a pune stăpânire pe aceasta. Se pare că misiunea arhiepiscopului Mihail de Bethleem s-a soldat cu ridicarea anatemei asupra preoților și a credincioșilor, măsură aprobată și de Sinodul Patriarhiei de la Constantinopol. Acest lucru reiese dintr-o scrisoare, din mai 1401, adresată de patriarhul ecumenic Matei I (1387-1410) mitropolitului Antim al Ungrovlahiei²⁶. În ea se consemna și faptul că clerul și poporul din Moldova au fost scoși de sub anatemă de către Sinodul patriarhal, excepție făcând boierii și cei doi vlădici.

Între timp, situația din Moldova devenise un adevărat scandal și pentru vecini. Se pare că a intervenit pe lângă patriarh și Kiprian, – mitropolitul Kievului și al întregii Rusii –, în vederea rezolvării conflictului dintre Scaunul Ecumenic și Moldova. Acest lucru rezultă din lunga epistolă pe care patriarhul Antonie IV i-a adresat-o, în ianuarie 1397, în care vorbea și despre "*preasfânta Mitropolie a Mavrovlahiei*"²⁷. Ecumenul se simte obligat să se justifice, semn că fusese chestionat pe această temă de către mitropolit.

Pasul făcut spre conciliere, prin ridicarea anatemei aruncate asupra preoților și credincioșilor, a fost urmat de un alt pas decisiv, pe care l-a făcut noul domn moldovean, Alexandru cel Bun (1400-1432). Situația nu putea mulțumi pe nici una dintre părțile aflate în conflict, căci moldovenii nu puteau fi liniștiți știindu-se sub anatemă și în neînțelegere cu Marea Biserică, iar Patriarhia Ecumenică nu mai putea accepta această situație, care putea folosi propagandei catolice²⁸. Așa se explică tonul de deplină înțelegere al dialogului moldo-bizantin, în care părțile sunt dispuse să-și accepte reciproc scuzele. În asemenea condiții, solia trimisă de Alexandru cel Bun la Patriarhia din Constantinopol, în iunie sau iulie 1401, cu rugămintea de a-l recunoaște pe mitropolitul Iosif, a întâmpinat acum toată bunăvoința. Delegația moldovenească, formată din boieri și fețe bisericești, a venit la Constantinopol cu mai multe scrisori, – pe care le-a înmănat patriarhului Matei I²⁹ și Sinodul său –, și a răspuns la toate întrebările cu privire la Iosif, la locul său de origine și la hirotonia sa la Halici. Scrisorile trimise de domnul Moldovei nu s-au păstrat. Cunoaștem însă, parțial, conținutul lor din gramata patriarhală înmănată delegației moldovene și din scrisoarea adresată de patriarhul Matei I domnitorului Alexandru cel Bun, ambele cu data de 26 iulie 1401³⁰. Situația lui Iosif a fost pusă în discuția sinodului pe la sfârșitul anului 1401 sau începutul anului 1402. Doi membri ai sinodului s-au pronunțat în favoarea lui Iosif, iar alți doi – partizani ai lui Ieremia – s-au opus. Patriarhul Matei I a recunoscut însă pe Iosif ca mitropolit al Moldovei³¹. Cu aceasta s-a încheiat dureroasa dezbinare care

26. În scrisoarea patriarhului ecumenic Matei I către mitropolitul Ungrovlahiei, în problema preotului Isidor din Rusovlahia, se arată că "episcopul Iosif [...] se află sub acuzare, dar nu este căzut din darul preoției" (MM, II, nr. 647, p. 494-495; Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 30-31; FHDR, p. 266-269; Darrouzès, *Regestes*, nr. 3209, p. 431-433).

27. M. M. II, nr. 516, p. 282-285; Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 27-28; FHDR, p. 256-259; Darrouzès, *Regestes*, nr. 3040, p. 303-305.

28. Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, 1974, p. 186; idem, *Teologie și Viață. Revistă de gândire și spiritualitate*, serie nouă, III (LXIX), 1993, nr. 8-10, p. 8; V. Laurent, *Revue des études byzantines*, tome V, 1947, p. 162, nota 4.

29. V. Laurent, *Revue des études byzantines*, t.30, 1972, p. 32-33; 89.

30. M.M. I, nr. 667, 1-11, p. 528-533; Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 31-36; FHDR, p. 268-277; Darrouzès, *Regestes*, nr. 3226-3227, p. 457-461.

31. Decizia a fost contestată de Ieremia ca necanonică. Aceasta a fost una din acuzele pe care le-au adus patriarhului adversarii săi, care au izbutit să-l înlăture pentru un timp, dar în cele din urmă a fost repus în scaun (Vezi V. Laurent, *op. cit.*, p. 104-105; C. Zaharia, *op. cit.*, p. 395-396).

dăinuia de atâția ani între Moldova și Patriarhia Ecumenică. Cu toate că, din pricina împrejurărilor relatate mai sus, în iulie 1401, pretenții de jurisdicție canonică nu au fost inserate în actul de recunoaștere a Mitropoliei Moldovei³², este mai mult ca sigur că și în legătură cu ea, ca și în cazul Mitropoliei Ungrovlahiei, Patriarhia de la Constantinopol a nutrit aceleași intenții.

Ca și Nicolae Alexandru al Țării Românești, domnul moldovean Petru Mușat a militat pentru înființarea Mitropoliei de la Suceava și, alături de boierii și creștinii din țara sa, l-a ales pe titularul acesteia – Iosif (1401-1415). Ca și Iachint, Iosif era pe deplin și canonic îndreptățit a cârmui Mitropolia Moldovei. Ca și în cazul Țării Românești, Patriarhia Eumenică a fost pusă în fața unor fapte deja împlinite, trebuind să le ratifice, recunoscând, în iulie 1401, ceea ce rânduiseră domnul Moldovei și credincioșii din țara sa cu câteva decenii înainte.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, urmașii lui Iachint, în Țara Românească, vlădicii Hariton și Antim au jucat un important rol în activitatea Patriarhiei Ecumenice. Mitropolitul Hariton avea rangul de locțiitor de mitropolit al Amasiei³³, adică în Sinodul patriarhal avea locul celui de Amasia și își păstra și înalta răspundere de protos al Athosului³⁴. La o dată ce nu se poate preciza îndeustul de bine, dar cuprinsă între septembrie 1379 și iunie 1380, "*Chir Hariton al Ungrovlahiei*" lua parte la o judecată care a avut loc în timpul patriarhului ecumenic Nil (1380-1388)³⁵. În iunie 1380, mitropolitul Hariton participa la trei ședințe ale Sinodului patriarhal din Constantinopol în care s-au luat hotărâri cu privire la înălțarea la rang de mitropolie a scaunului Kernitzei³⁶, la mitropolitul de Kiev, Pimen³⁷ și la strămutarea episcopului de Poimananon la Adrianopol³⁸. Mitropolitul Antim al Ungrovlahiei a purtat întâi titlul onorific de "*locțiitor al Melitinei*", trecând, în 1382³⁹, la rangul de "*locțiitor al Nicomidiei*", având rangul al VII-lea între mitropolii ce luau parte la ședințele Sinodului patriarhal din Constantinopol. Din luna mai 1381 și până în august 1383 se întâlnește de mai multe ori semnând în actele sinodale⁴⁰. Antim Critopol a fost un membru influent al sinodului, de dată ce pentru el, în februarie 1389, acest sinod face o excepție de la practicile disciplinare ale Bisericii: către sfârșitul anului 1388 sau începutul anului 1389, aflându-se foarte probabil la Constantinopol⁴¹, a fost lovit de o grea boală și și-a luat shima cea mare. Însănătoșindu-se însă, Sinodul Patriarhal, printr-o hotărâre luată în ziua de 15 februarie 1389, i-a îngăduit "*să aibă arhieria ca și mai înainte*", deși, după canonul al doilea al sinodului de la Constantinopol din 879, arhierul "*pogorât în shima monahală nu mai putea îndeplini cele arhierești*"⁴². În iulie

32. Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 31-36, nr. LXIX, LXX.

33. Gh. Moisesescu, *op. cit.*, p. 160-161; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, București, 1980, p. 253.

34. În iulie 1378, împăratul Ioan V Paleologul rânduieste ca Mihail Astras Synadenos împreună cu "Prea Sfințitul Mitropolit al Ungrovlahiei și Prea cinstit protos al Sfântului Munte" să facă o cercetare în legătură cu o moară pentru care se certau mănăstirile Zograf și Hilandar (Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 10, nr. IX).

35. *Ibidem*, p. 10-11, nr. XII.

36. *Ibidem*, p. 11, nr. XIII.

37. *Ibidem*, p. 11, nr. XIV.

38. *Ibidem*, p. 11, nr. XV.

39. *Ibidem*, p. 12, nr. XX.

40. *Ibidem*, p. 11-12.

41. Cf. V. Laurent, *Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine*, XXVI (1945), p. 175.

42. *Ibidem*, p. 172-176.

1389, vlădica Antim, alături de alți ierarhi, semnează în hotărârea sinodală privitoare la legăturile dintre episcopul de Modon și mitropolitul vechiului Patras⁴³. În cadrul Patriarhiei Ecumenice, mitropolitul Antim al Țării Românești s-a bucurat de o prerogativă de întâietate, exercitând unele atribuțiuni patriarhale asupra românilor din Transilvania și Ungaria, puși sub jurisdicția sa, după cum indică titulatura sa din 1401, fără îndoială mai veche, care este aceasta: "*Prea Sfîntitul Mitropolit al Ungrovlahiei, prea cînstît și Exarh al întregii Ungarii și al Plaiurilor*"⁴⁴. Aceste titluri acordate mitropolitului Ungrovlahiei de către Patriarhia Ecumenică se datorează, poate, meritelor sale deosebite și trecerii pe care începuse să o aibă în fața patriarhului ecumenic Țara Românească, prin ajutoarele pe care le dăduse în unele părți ale Ortodoxiei⁴⁵.

Urmasul lui Antim Critopol în scaunul Mitropoliei de Severin, grecul Atanasie, trimis de Patriarhia din Constantinopol, este întâlnit și el în actele sinodale începând din iulie 1389⁴⁶ și până dincolo de hotarele secolului al XIV-lea.

Aceste legături canonice ale Bisericii Ungrovlahiei cu Patriarhia Ecumenică s-au purtat, firește, cu consimțământul domniei. Despre Mircea cel Bătrân (1386-1418) știm că era în bune relații cu patriarhul ecumenic. După afirmațiile lui A.D. Xenopol, "de pe timpul lui Mircea legăturile cu Patriarhia de la Constantinopol se întăresc neconținut și ea devine în curând singurul cap de care asculta Biserica Munteniei"⁴⁷. Potrivit afirmațiilor aceluiași istoric, acțiunea lui Mircea cel Bătrân de a-l ajuta pe Alexandru cel Bun, să ocupe tronul Moldovei, ar fi urmărit încheierea conflictului între Suceava și Patriarhia Ecumenică. Prietenia lui Mircea cel Bătrân cu Patriarhia Ecumenică – considera A.D. Xenopol – ar fi pus capăt unei stări nefirești în lumea ortodoxă în general și dintre Biserica Moldovei și Marea Biserică de la Constantinopol în special⁴⁸.

*

II. Evoluția raporturilor B.O.R. cu Marea Biserică în secolul al XV-lea

Odată cu secolul al XV-lea, intrăm în răstimpul pentru care avem cele mai sărace știri cu privire la raporturile Bisericii românești cu Patriarhia Ecumenică. Principalele izvoare pentru cunoașterea acestor raporturi se întrerup odată cu anul 1402. Izvoarele interne – și acestea numai de natură diplomatică – sunt cu totul insuficiente. Suntem nevoiți să recurgem aproape numai la conjuncturi, când încercăm să risipim întunericul care învăluie, în acel timp, viața Bisericii românești.

Pentru Țara Românească, actele Patriarhiei, în anul 1401, continuă să ne vorbească despre prezența mitropolitului Atanasie al Severinului în Sinodul de la Constantinopol. El participă la alegerea mitropolitului Gangrelor, la judecata canonică a preotului Gabras și semnează o hotărâre sinodală pentru Mănăstirea Akapnioților⁴⁹.

43. Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 12-13.

44. *Ibidem*, p. 30; M. Păcurariu, *op.cit.*, p. 254.

45. N. I. Șerbănescu, BOR, LXXVII, 1959, 7-10, p. 737.

46. Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 13, nr. XXIX; p. 24, n. XLVIII-XLIX, p. 28, nr. LIV-LVII; p. 29, nr. LIX-LXII; p. 30, nr. LXIV-LXV, p. 31, nr. LXVII-LXVIII.

47. A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, Iași, 1889, p. 150-151.

48. N.I. Șerbănescu, N. Stoicescu, *Mircea cel Mare (1386-1418)*, București, 1987, p. 183.

49. Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 30, nr. LXIV-LXV; p. 31, nr. LXVII-LXVIII.

Tot din 1401 ni s-a păstrat și un pitac al patriarhului ecumenic Matei I către mitropolitul Antim al Ungrovlahiei, pentru preotul Isidor venit din Moldova, încă supusă afuriseniei, la Constantinopol⁵⁰. Mitropolitul Ungrovlahiei era prezent, se pare, în Sinodul patriarhal, cu prilejul ridicării unui Macarie pe scaunul Chersonului⁵¹. Alte izvoare decât condicele patriarhicești ne vor mai da, de acum înainte, câteva știri palide despre Biserica munteană și raporturile sale cu Patriarhia de la Constantinopol. Cuprinzătorul dosar, – ce exprimă lupta mitropolitului Macarie al Ancyrei împotriva patriarhului ecumenic Matei I –, evidențiază faptul că, în disputa cu patriarhul de Constantinopol, Atanasie, prezent la lucrările sinodului, în 1402, a jucat un rol foarte important. Mitropolitul Severinului s-a alăturat celor doi opozanți ai ecumenicului și a refuzat să se supună atât basileului cât și patriarhului. Încă dinainte de 1405, numele său nu mai este pomenit ceea ce înseamnă fie că a murit, fie că a fost caterisit, fie că s-a retras în eparhia sa⁵².

Pentru Moldova, secolul al XV-lea începea sub semnul împăcării sale cu Patriarhia Ecumenică. Veleitățile de autonomie ale Bisericii Moldovei au fost însă repede înfrânte, și după sfârșitul păstoririi lui Iosif⁵³ și până la izgonirea din țară a mitropolitului Ioachim (1451-1452)⁵⁴, "mitropoliții Moldovei sunt cu toți greci, desemnați și consacrați de Bizanțul politic și ecleziastic, cu predominanța marcată și inflexibilă a celei dintâi asupra celui din urmă" ⁵⁵.

Prin analogie cu puținele știri pe care le avem privind, – în această perioadă –, Moldova și, mai ales, din cunoașterea practicilor în vigoare pentru ocuparea scaunelor ierarhice care depindeau de Patriarhia de la Constantinopol, putem considera ca și în privința Mitropoliei Ungrovlahiei împărații bizantini și-au impus, din motive politice, punctul lor de vedere, strămutând din inițiativa lor, în Țara Românească, pe ierarhi considerați a fi mai potriviți pentru atingerea scopurilor urmărite de Imperiul bizantin, aflat în pragul colapsului⁵⁶.

Aceasta fiind modalitatea în care se alegeau înalții ierarhi ai Bisericii românești, nu puteau bănui o ostilitate a mitropolitului muntean, de altfel necunoscut, contemporan cu sinodul de la Ferra-Florența, față de politica de unire cu Roma, promovată de Ioan VIII Paleologul (1425-1448). Absența de la conciliu a unei delegații a Mitropoliei Ungrovlahiei a fost explicată în mod diferit de către istorici: fie printr-o "eventuală vacanță a Scaunului de la Argeș"⁵⁷, fie printr-o prezență întâmplătoare a delegației moldovene la Constantinopol⁵⁸, fie prin "teama de turci"⁵⁹. Datorită dependenței

50. *Ibidem*, p., 30-31, nr. LXVI.

51. *Ibidem*, p. 36, nr. LXXI.

52. V. Laurent, *op. cit.*, p. 178-179.

53. *Ibidem*, p. 158-170; Al. I. Ciurea, Teologie și Viață. Revistă de gândire și spiritualitate, serie nouă, III (LXIX), 1993, nr. 8-10, p. 55.

54. Al. I. Ciurea, *op. cit.*, p. 56.

55. Alexandru Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, Culegere de studii îngrijită de M. Berza, Editura Academiei, București, 1964, p. 149; idem, *Byzantino-slavica*, XIX, 1958, p. 217-218; N. Dobrescu, *Contribuțiuni la istoria Bisericii Române în secolul al XV-lea*, București, 1912, p. 12, ș.u.; Michael Lascaris, *Bulletin de la Section historique de l'Academie Roumaine*, t. XIII, 1927, p. 129-159; V. Laurent, *op. cit.*, p. 180-184; idem, *Etudes byzantines*, XIII, 1955, p. 5-20.

56. V. Laurent, *op. cit.*, p. 172; N. I. Șerbănescu, BOR, LXXVII, 1959, 7-10, p. 740.

57. Al. Elian, BOR, LXXVII, 1959, nr. 7-10, p. 909.

58. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, I, ed. a II-a, București, 1929, p. 85.

59. N. Dobrescu, *Din istoria bisericii române. Secolul al XV-lea*, București, 1910, p. 15.

canonice față de Patriarhia Ecumenică, fie ea și numai impusă, Biserica Moldovei a participat la conciliul de la Ferrara-Florența, din anii 1438-1439⁶⁰, unde delegații ei clerici, – mitropolitul Damian⁶¹ și protopopul Constantin –, la insistențele basileului și ale ecumenicului Iosif (1416-1439), au semnat actul de unire. După aceasta, datorită dependenței canonice, mitropolii Moldovei, greci de neam, au urmat politica latino-fonă a împăratului bizantin și a unora dintre patriarhii ecumenici din acel timp, adepți și ei ai unui astfel de curent⁶².

Accentuarea actelor de autoritate ale Imperiului bizantin și ale Patriarhiei de la Constantinopol asupra Bisericii moldovene s-a prelungit numai până la mijlocul veacului al XV-lea, când la est de Carpați a luat naștere o mișcare antiunionistă care a silit pe mitropolitul grec Ioachim⁶³ să-și părăsească scaunul și a adus în locul lui pe Teoctist (cca. 1452-1477). Român de neam, sfătuitorul de mai târziu al lui Ștefan cel Mare⁶⁴ a fost ales în țară și hirotonit ca mitropolit, – numai sub presiunea evenimentelor din Sud-Estul Europei din anii 1452-1453 însă –, de patriarhul sârb Nicodim de la Peci. Păstoria lui Teoctist marchează începutul unei noi etape în raporturile canonice dintre Biserica Moldovei și Patriarhia de la Constantinopol, mitropolitul moldovean încercând a "eluda tutela" acesteia din urmă asupra celei dintâi⁶⁵.

Dacă împrejurările în care mitropolitul moldovean a fost silit să-și părăsească scaunul său ne sunt cunoscute, știri cu privire la eventuale mișcări antiunioniste în Țara Românească lipsesc. Probabil că, și de această dată, devotamentul față de politica oficială a Imperiului Bizantin a fost împărtășită în Țara Românească, nu numai de ierarhii greci, trimiși de Patriarhia Ecumenică, dar și de domnii țării care, ca Vlad Dracul și Dan III, se încadrau politicii de cruciadă antiotomană conduse de Iancu de Hunedoara și se găseau de aceeași parte cu bizantinii în lupta împotriva turcilor⁶⁶. După 1453 însă, s-a putut manifesta și în Muntenia o anumită reacție împotriva Marii Biserici, compromisă în ochii ortodocșilor prin zelul ei unionist. Trebuie luată în considerare o întrerupere a legăturilor canonice cu Patriarhia de la Constantinopol. Ea poate fi explicată, parțial, și prin alți factori: instabilitatea și vacanțele Scaunului ecumenic într-o perioadă de vizibilă decădere a Marii Biserici, dificultatea comunicațiilor cu Constantinopolul, mai ales în timpul războaielor româno-otomane sub Vlad-Țepeș etc.

Datorită mișcării antiunioniste din Moldova și a căderii Constantinopolului sub stăpânire otomană⁶⁷, se poate bănui că la începutul păstoriei mitropolitului Teoctist a putut exista o întrerupere în legăturile canonice între Suceava și Constantinopol.

"Căderea Bizanțului a prejudiciat pentru un timp – cam o jumătate de secol –

60. Al. Elian, *Moldova și Bizanțul...*, p. 149; în legătură cu participarea delegației moldovene la sinodul unionist de la Ferrara-Florența, vezi Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 38, nr. 76; p. 39, nr. 77, 79.

61. Al. I. Ciurea, *op. cit.*, p. 55-56.

62. Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 39, nr. 80; Eusebiu Popovici, *Istoria Bisericească universală*, vol. III, București, 1927, p. 167, s.u.

63. Mitropolitul Ioachim a fost alungat din scaun, el refugiindu-se în Polonia, iar în cele din urmă la Roma (Al. I. Ciurea, *op. cit.*, p. 56); Al. Elian, *Moldova și Bizanțul...* p. 54.

64. A.V. Boldur, BOR, LXXXII, 1964, p. 717-722; Al. I. Ciurea, *op. cit.*, p. 56.

65. V. Laurent, în *Byzantinische Zeitschrift*, XLVIII, 1950, 2, p. 458-495, admite unele tendințe de separare a Bisericii din Moldova de Patriarhia Ecumenică în timpul mitropolitului Teoctist.

66. Pentru raporturile româno-otomane în această perioadă a se vedea: Tahsin Gemil, *Românii și Otomanii în secolele XIV-XVI*, Editura Academiei, București, 1991, p. 112-123.

67. Vezi Petre Ș. Năsturel, *Mitropolia Olteniei*, XI, 1959, nr. 1-2, p. 45-73.

legăturile noastre cu Constantinopolul. În această perioadă, călătoriile călugărilor greci de la Athos, spre Țările Române și cele întreprinse de călugări din mănăstirile românești de la Athos au constituit modalități neoficiale, dar deosebit de semnificative, pentru menținerea unui nivel al vechilor relații culturale cu lumea ecleziastică bizantină⁶⁸.

După câteva decenii de la căderea Constantinopolului, se reiau legăturile noastre cu Patriarhia Ecumenică⁶⁹, la începutul secolului al XVI-lea. De data aceasta însă, Biserica românească și-a rezervat mai multă libertate de acțiune și, totodată, sprijinită și de stat, a frânat vizibil amestecul patriarhului ecumenic în treburile sale. La rândul său, Patriarhia Ecumenică, – ajunsă după 1453 sub stăpânire otomană⁷⁰ –, a început și ea să manifeste mai multă înțelegere față de Biserica românească, renunțând, fie și numai tacit, la o parte din pretențiile de dependență canonică. O asemenea stare a făcut ca Patriarhiei Ecumenice, – din punct de vedere administrativ și liturgic –, să nu îi rămână constant, pornind din acest timp, decât dreptul de a da binecuvântarea, atât în Țara Românească cât și în Moldova, și obligația pentru mitropoliții români de a pomeni la liturghie pe întâistătătorii ei.

*

III. Raporturile B.O.R. cu Patriarhia Ecumenică în secolul al XVI-lea

Căderea Constantinopolului, la 29 mai 1453, sub stăpânire otomană, nu a însemnat și sfârșitul Imperiului bizantin, căci acesta a continuat încă să supraviețuiască, în forma sa creștină imperială, timp de aproape patru veacuri după ce supraviețuise un mileniu în forma sa primară romană. "Bizanțul a supraviețuit aproape încă patru secole, în două dintre cele trei țări române, adică Valahia și Moldova care au devenit, începând cu anul 1453, "Bizanț după Bizanț", conform inspiratei formule a lui Nicolae Iorga⁷¹. Această transplantare a "Bizanțului după Bizanț" s-a datorat și faptului că grecii și patriarhii lor ortodocși (ai Constantinopolului, Alexandriei, Antiohiei, Ierusalimului), precum și celelalte popoare ortodoxe din Balcani (sârbii și bulgarii) făceau parte integrantă din Imperiul Otoman⁷². Patriarhii ecumenici ai Constantinopolului nu-și puteau imagina existența lor fără aceea a unui împărat bizantin care în ochii lor, ca de altfel a tuturor grecilor, trebuia să fie restabilit mai devreme sau mai târziu. Era în tradiția și spiritul lor de a concepe o legătură inextricabilă între existența Imperiului și cea a instituției patriarhale. Mesajul ecumenicului Vasile adresat Marelui Prinț de Moscova, într-o perioadă în care Rusia nu avea încă patriarh, exprimă mai bine decât orice acest adevăr: "*Este imposibil pentru creștini să aibă Biserică fără a avea și Împărat*"⁷³. Era deci normal ca grecii, împreună cu patriarhii lor de Constantinopol,

68. N. Vornicescu, *op. cit.*, p. 175.

69. Al. Elian, *Moldova și Bizanțul...*, p. 149.

70. În legătură cu politica Porții Oomane față de Patriarhia Ecumenică a se vedea: Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 130-131; I. Rămureanu, *Otodoxia*, VIII, 1956, nr. 1, p. 72-109; N.J. Pantazopoulos, *Institute for Balkan Studies*, nr. 92, Thessaloniki, 1967; Qais Fuad Sadiq, *Glasul Bisericii*, XLII, 1983, nr. 4-5, p. 250-266.

71. Ioan Dură, *Glasul Bisericii*, XLI, 1982, nr. 9-10, p. 729.

72. *Ibidem*, p. 730.

73. P. Charanis, *Byzantina*, t. VIII, 1976, p. 39-46.

să-și îndrepte speranțele spre Țara Românească și Moldova dând domnilor acestora garanția de a fi continuatori ai basileilor de odinioară. În secolul al XVI-lea, domnii români erau privați de deținătorii scaunelor prea Sfințite din Orient ca și împărații bizantini din trecut. Când mergeau la Constantinopol, pentru a fi întăriți în scaune, "în naos îl aștepta patriarhul însuși, și scaunul împărătesc era gătit pentru a primi pe singurul stăpânitor creștin ce a mai rămas în răsăritul ortodox"⁷⁴.

Acest prestigiu, de care se bucurau domnii români în sânul Ortodoxiei, i-a permis lui Radu cel Mare al Țării Românești (1495-1508) să nu solicite Patriarhiei din Constantinopol reorganizarea Bisericii din țara sa. În acest scop, fără nici o binecuvântare măcar din partea acesteia, – dar cu îngăduința sultanului –, el l-a adus la Târgoviște pe fostul patriarh ecumenic Nifon II⁷⁵, scos din scaun în 1498 și aflat acum în surghiun la Adrianopol. Nifon n-a venit ca persoană oficială, ca exarh patriarhal, ci doar ca "un bărbat desăvârșit și la chip și în cuvinte și în fapte", cum cercetându-l, "...înțelesese însuși voievodul"⁷⁶.

În mod similar, în Moldova, prin anul 1506, în timpul lui Bogdan III (1504-1517), – probabil de teamă de a nu se produce o nouă imixtiune în treburile bisericești ale Moldovei –, nu s-a încuviințat patriarhului ecumenic Ioachim I (1505-1506) să facă o vizită în această țară, deși el venise în acest scop la Suceava, unde, însă, domnul nici "n-a vrut să-l vază"⁷⁷.

Mergând pe aceeași linie, de pe la mijlocul secolului al XVI-lea⁷⁸ și până în prima jumătate a secolului al XVII-lea⁷⁹, toți mitropoliții Ungrovlahiei, – fără excepție și fără să fi cerut încuviințarea Patriarhiei de la Constantinopol –, și-au dat și li s-a dat de către domnii munteni titlul de "arhimitropolit". Mai mult, această intitulare ea cunoscută și în Transilvania⁸⁰. Aici ea s-a întrebuițat și cu scopul de a preciza raportul canonic de totdeauna dintre cărmuitorii Bisericilor românești din sudul și nordul Carpaților. De aceea, mitropolitul Serafim al Ungrovlahiei (1576-1586)⁸¹ i s-a dat titlul de "arhimitropolit", iar celui de la Bălgrad (Alba-Iulia), Ghenadie (1579-1585), i s-a spus doar "*luminatul mitropolit marele Ghenadie de în tot ținutul Ardealului și Orâziei*". La acordarea acestor intitulări, s-a ținut seama de dreptul de exarh al mitropolitului Ungrovlahiei asupra Bisericii transilvane și de dependența canonică în care, potrivit unui asemenea drept, aceasta din urmă veacuri de-a rândul s-a aflat față de cea din Țara Românească⁸².

În ultimul sfert al secolului al XVI-lea, un astfel de titlu și-au luat și întăistătorii Bisericii din Moldova. Acest lucru este confirmat de documentul din 3 martie 1597, emis de Ieremia Movilă (1595-1600), în care mitropolitul Moldovei, frate al domnitorului, este intitulat așa: "*Chir Gheorghe Moghilă arhimitropolit de Suceava*"⁸³. Și aici,

74. N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești...*, vol. I, p. 198.

75. Vezi Niculae M. Popescu, An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., seria a II-a, t. XXXVI, 1913-1914, p. 731-778.

76. *Viața și traiul Sfântului Nifon patriarhul Constantinopolului*, ed. Tit Simeț, București, 1937, p. 8.

77. Niculae M. Popescu, *Patriarhii Țarigradului prin Țările Române – veacul XVI*, București, 1914, p. 10-12.

78. Pentru întâia oară la 27 mai 1554, în timpul mitropolitului Anania (1554-1558). (*DRHB Țara Românească*, vol. V (1551-1565), Editura Academiei, București, 1983, p. 34).

79. Până la 29 iulie 1636 (*DRHB Țara Românească*, vol. XXV (1635-1636), Editura Academiei, București, 1986, p. 386, doc. nr. 346).

80. Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche 1508-1530*, tom I (1508-1516), București, 1903, p. 91.

81. N.I. Șerbănescu, BOR, LXXVII, 1959, 7-10, p. 761-762.

82. Em. Braniste, Glasul Bisericii, XXXIV, 1975, nr. 11-12, p. 1128.

83. *DIRA Moldova, veacul XVI, vol. IV (1591-1600)*, Editura Academiei, București, 1952, p. 157-158, doc. nr. 211; vezi și documentul din 12 iulie 1597 (*Ibidem*, p. 175, doc. nr. 232).

ca și în Țara Românească, acest titlu avea sensul de eludare a autorității ecumenicului. Mai mult decât atât, în ultimii ani a secolului al XVI-lea, Ieremia și Gheorghe Movilă, – domnul și mitropolitul Moldovei –, au solicitat patriarhului alexandrin Meletie Pigas (1590-1601), în vremea în care, ca locțiitor, acesta a cărmuit și Scaunul ecumenic din Constantinopol (martie 1597 - martie 1598), ca Biserica Moldovei să fie ridicată la treapta de arhiepiscopie sau patriarhie⁸⁴. Deși timpurile acelea erau vitrege, totuși Meletie Pigas⁸⁵, – apreciind lupta dusă de domnul moldovean pentru apărarea Ortodoxiei⁸⁶ și considerând că este normal ca "demnitatea politică" a acestuia să fie urmată și de "mărirea bisericească" –, a încuviințat ca scaunul mitropolitan de la Suceava să fie înălțat la rang de arhiepiscopie⁸⁷, firește, și cu consecințe canonice. Urma ca un sobor al patriarhilor ortodocși să recunoască și el noua situație intervenită în viața Bisericii din Moldova. Precipitarea evenimentelor din Țările Române în timpul lui Măiahi Viteazul (1593-1601) și moartea lui Meletie Pigas au împiedicat însă ținerea sinodului celorlalte scaune patriarhale ortodoxe și, implicit, ratificarea ridicării în treaptă a Bisericii Moldovei la rang de "arhiepiscopie". Cu toate acestea, demersurile domnului și ale Bisericii românești de la est de Carpați au rămas și s-au convenit a fi menționate aici⁸⁸. Dintr-o mărturie de epocă aflăm că mitropolitul Gheorghe Movilă "*deși este moldovean și de rit ortodox nu recunoaște pe patriarhul de Constantinopol și nici pe alți patriarhi din Răsărit*"⁸⁹.

În secolul al XVI-lea, cărmuitorii Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol au venit în Țările Române, mai ales după ajutoare. Din cei unsprezece patriarhi ecumenici care în cursul acestui veac, după plecarea din Țara Românească, prin anul 1505, a lui Nifon II, s-au succedat în fruntea Patriarhiei de la Constantinopol, doar unul singur, Dionisie (1546-1555), n-a vizitat Țările Române⁹⁰. Lista patriarhilor sosiți în Țara Românească, – în acest răstimp –, îi cuprinde pe Ioachim, care în 1505-1506 a venit la Târgoviște, unde s-a stins din viață⁹¹; Pahomie I (1503-1504; 1505-1514), care a venit în 1513, însoțit de câțiva clerici, călugări și de mir pentru a strânge ajutoare; Teolipt, care era prezent în 1517 la târnosirea ctitoriei lui Neagoe Basarab (1512-1521) de la Argeș. În soborul adunat cu acest prilej, – cea mai veche mărturie privind procesul de canonizare în Biserica ortodoxă post bizantină –, alături de patriarhul ecumenic și de ierarhi ai Sinodului constantinopolitan se afla și mitropolitul Ungrovlahiei, Macarie (cca. 1513 - cca. 1521);⁹² după Ieremia I, venit în 1545 după ajutoare⁹³, Ioasaf II (1555 - 1565) zăbovește în 1564 în această țară, apoi Teolipt II și Pahomie II sunt pomeniți și ei că au cercetat, prin 1586-1587, Țara Românească⁹⁴; Ieremia II (1572-1579; 1586-1595), ultimul

84. Ioan V. Dură, BOR, LXXXIX, 1971, nr. 1-2, p. 188.

85. Vezi N. I. Șerbănescu, BOR, LXIII, 1945, nr. 11-12, p. 699-716; LXIV, 1946, p. 367-371.

86. idem, BOR, LXXIV, 1956, p. 370-371.

87. Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 108, nr. 203.

88. Vezi corespondența purtată, cu acest prilej, între Patriarhul Meletie Pigas și frații Gheorghe și Ieremia Movilă, în Hurmuzaki - A. Papadoupoulos Kerameus, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XIII *Texte privitoare la istoria românească*, București, 1908, p. 346-352.

89. Este vorba despre relația fratelui Bernardino-Quirini despre afacerile episcopatului său în anul 1598 (vezi *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, București, 1972, p. 37).

90. Niculae M. Popescu, *Patriarhii Țarigradului prin Țările Române...*, p. 10-13.

91. *Ibidem*, p. 18-21.

92. *Ibidem*, p. 26-28.

93. vezi, pentru această perioadă, Tudor Teoteoi, *Revista istorică*, t. V, 1994, nr. 1-2, p. 27-44.

94. *Ibidem*, p. 41-44.

patriarh ecumenic călător în Muntenia pe care ni-l dă acest secol⁹⁵. Șirul patriarhilor ecumeni veniți în Moldova, – în secolul al XVI-lea, îi cuprinde pe Pahomie I, care a fost la curtea lui Bogdan III în anii 1512 - 1513, pe când mitropolit era Teoctist II "Miruitorul" domnilor Ștefăniță (1517 - 1527) și Petru Rareș (1527 - 1538; 1541 - 1546)⁹⁶; Ioasaf II, care era prezent în ianuarie 1561⁹⁷ în această țară, de unde a plecat cu numeroase daruri⁹⁸; Mitrofan III (1565 - 1575)⁹⁹, care a fost la curtea lui Petru Șchiopul, în prima sa domnie, în vremea mitropolitului Teofan II în prima sa arhipăstorie (23 septembrie 1564-1572)¹⁰⁰. Teolipt II, care, fiind mazil în 1591, a stat în Moldova¹⁰¹; Ieremia II, care însoțit de mitropolitul Ierotei al Monembasiei, a fost la curtea lui Petru Șchiopul în a treia sa domnie¹⁰² și a lui Ieremia Movilă¹⁰³.

Călătoriile patriarhului Ieremia II în Țara Românească deschid o perioadă nouă în istoria raporturilor Bisericii românești cu Patriarhia de la Constantinopol. Activitatea desfășurată de ecumenicul Ieremia II, în vremea popasului său, relativ scurt, în Țara Românească, este de o covârșitoare importanță¹⁰⁴. Aproape toate domeniile în care se vor manifesta înalții ierarhi ai Răsăritului ortodox au fost atinse de patriarhul constantinopolitan.

Întrebarea pe care ne-o punem este dacă toți patriarhii ecumenici itineranți, de până la Ieremia II, s-au mulțumit doar să strângă mile din Țara Românească și Moldova sau au contribuit și la întărirea raporturilor canonice ale Patriarhiei de la Constantinopol cu Biserica românească.

Faptele au demonstrat că, începând cu ultimul sfert al secolului al XVI-lea, raporturile Bisericii românești cu Scaunul ecumenic au crescut în intensitate și au dobândit o nouă semnificație. Ultimele decenii ale secolului al XVI-lea și primele ale secolului al XVII-lea au marcat, – cu o întrerupere reprezentată de domnia lui Radu Șerban (1602-1611) în Țara Românească –, o sporire neobișnuită, sub toate aspectele, a influenței grecești în viața publică românească¹⁰⁵. Atâta vreme cât familii domnești precum cea a lui Alexandru II, în Țara Românească, și Petru Șchiopul, în Moldova, erau aproape cu totul grecizate, era normal ca descendenți ai lor, precum Mihnea Turcitul sau Radu Mihnea, să încurajeze elementele grecești nu numai din lăuntru țării, dar și cele din afară, în fruntea cărora stăteau și patriarhi ai Constantinopolului.

În strângă legătură cu creșterea influenței grecești în Țările Române este porunca din 26 iunie 1586, dată de Mihnea Turcitul mitropolitului Mihail al Ungrovlahiei¹⁰⁶, în care se amintește că domnul s-a gândit să găsească un mitropolit al țării după dorința

95. Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 83-86; Niculae M. Popescu, *Patriarhii Țarigradului prin Țările Române...*, p. 46.

96. I. Ivan, *Teologie și Viață. Revistă de gândire și spiritualitate*, serie nouă, III (LXIX), 1993, nr.8-10, p. 130.

97. *Ibidem*.

98. Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 46, nr. 111; I. Ivan, *op. cit.*, p. 130.

99. Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 47-48, nr. 117.

100. I. Ivan, *op. cit.*, p. 130.

101. *Ibidem*.

102. Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 83-86, nr. 148.

103. I. Ivan, *op. cit.*, p. 130.

104. Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 90-93, nr. CLXII; p. 93-94, nr. CLXIV; p. 217-218, nr. CCCIV; p. 219-221, nr. CCCVII; Niculae M. Popescu, *Patriarhii Țarigradului prin Țările Române ...*, p. 46.

105. Valetin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Editura Academiei, București, 1980, p. 90-91.

106. N. I. Șerbănescu, BOR, LXXVII, 1959, 7-10, p. 763-764.

inimii sale, *"Astfel am aflat"*, se spune în document, *"domnia mea pe acest părinte Mihail, episcop de Râmnic, de l-am trimis domnia mea la marele patriarh din Tarigrad și l-am făcut vlădică pe sfinția sa"*¹⁰⁷. Prin sfințirea, de însuși patriarhul, la Constantinopol, a mitropolitului, se făcea un pas către recunoașterea deplină a drepturilor canonice ale Scaunului ecumenic asupra Mitropoliei Ungrovlahiei.

În ultimii ani ai secolului al XVI-lea, – epoca frământată a domniei lui Mihai Vitezul –, recunoașterea formală a jurisdicției Patriarhiei de la Constantinopol asupra Mitropoliei muntene a devenit un fapt împlinit. La sfârșitul anului 1594, în fruntea Bisericii ungrovlahie se afla mitropolitul Eftimie (cca. 1594-1603)¹⁰⁸. În plin conflict al Țării Românești cu Poarta Otomană, acesta nu poate comunica cu ecumenicul, ca să îi vestească alegerea sa. Abia în anul 1597 el îi scrie lui Meletie Pigas, locțiitorul de patriarh din acel timp, două scrisori. Din răspunsul lui Meletie Pigas aflăm că patriarhul aștepta să fie informat de hirotonie, *"precum era drept"*¹⁰⁹. Într-o scrisoare din 29 august 1597, adresată lui Mihai Viteazul, Meletie Pigas precizează într-un post-scriptum: *"În chestia mitropolitului, am făcut cum ați voit: căci am fost de părere să ne arătăm miloși, cu cât și nevoile o cer"*¹¹⁰. Înfrângerea lui Mihai Viteazul și domnia lui Radu Șerban nu erau menite însă să promoveze contracte mai stânse cu Patriarhia Ecumenică. Abia odată cu urcarea pe tronul Țării Românești a lui Radu Mihnea (1601-1602; 1611; 1611-1616) se constată o creștere hotărâtoare a influenței grecești în țară, care a adus cu sine și raporturi mai strânse cu Patriarhia de la Constantinopol.

*

Raporturile Bisericii românești cu Patriarhia Ecumenică de Constantinopol, – în secolele XIV-XVI –, nu au postulat cu necesitate intrarea sub jurisdicția acesteia, căci ea nu s-a manifestat întotdeauna, ci doar atunci când împrejurările politice și religioase i-au fost favorabile. Prin urmare, această jurisdicție parțială a fost cerută de contextul politic și religios al vremii, și nu de necesitățile interne ale Bisericii românești. Este știut în același timp faptul că mitropoliiții au primit cărja de păstorire de la domnitori, și nu de la patriarhii de Constantinopol. Prin respectiva investitură, mitropoliiții țării primeau și dreptul de jurisdicție asupra Bisericii. De asemenea, după cum se cunoaște, patriarhul ecumenic de Constantinopol nu a dat gramate de investitură și înscăunare.

Un ierarh al Bisericii Ortodoxe Române afirma că "Patriarhul de Constantinopol nu a fost stăpânul nostru niciodată. Au existat între noi legături sui-generis, constând mai mult din pretențiile Constantinopolului de hegemonie. Noi l-am considerat pe patriarh întotdeauna primus inter pares și am păstrat cu el numai unitatea dogmatică, așa cum am păstrat-o și cu celelalte Biserici ale Răsăritului, pentru a ne afla în unitatea credinței"¹¹¹. Dar, cu tot prestigiul, cu toată buna organizare pe care și-o dăduse pe plan intern, cu tot sprijinul acordat de români Ortodoxiei, cu toate că se bucura de "independență administrativă, autonomie bisericească, nerecunoscând altă autoritate din afară decât supremația și jurisdicția canonică a Patriarhului de Constantinopol, și

107. Porunca domnească este publicată, în traducere românească, în *DIRB Țara Românească*, vol. V (1581-1590), București, 1952, p. 245-247; pasajul reproduș se află la p. 247.

108. N. I. Șerbănescu, BOR, LXXVII, 1959, 7-10, p. 765-768.

109. Hurmuzaki – Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 106, nr. 193.

110. Hurmuzaki – Papadopoulos – Kerameus, *Documente*, XIII, p. 318, nr. 6; p. 320, nr. 8.

111. Antonie Plămădeală, *Telegraful Român*, nr. 19-20, 1985, p. 2.

aceasta numai în materie de dogmă și disciplină", deci "o autonomie internă completă și o dependență externă mai mult nominală decât reală"¹¹², Bisericiile din Țara Românească și Moldova păseau în veacul următor fără ca ele să fi obținut o recunoaștere formală a autocefaliei lor de către Patriarhia de la Constantinopol. Cu alte cuvinte, străvechea independență a Bisericii românești "exista numai pentru noi, căci celelalte Biserici Ortodoxe nu o recunoșteau. Eram independenți înăuntrul nostru, în afară însă nu eram priviți așa, și nu numai de Patriarh, dar toate celelalte Biserici Ortodoxe nu voiau să știe de autocefalia noastră. Când vorbeai cu alții de afară, ne ziceau: unde Vă sunt actele că sunteți Biserică autocefală?"¹¹³. Până ce Biserica românească să devină autocefală au trebuit să mai treacă aproape trei secole.

LES RAPPORTS DE L'ÉGLISE ORTHODOXE ROUMAINE AVEC LA PATRIARCHIE DE CONSTANTINOPOLE

(XIVe – XVIe)

Résumé

Pendant la deuxième moitié du XIVe s., les États féodaux roumains la Valachie et la Moldavie – ont manifesté un intérêt réel pour l'organisation hiérarchique de leur Église. Ce fait devait marquer l'accomplissement de la constitution du pays et, en même temps légitimait les princes régnants en leur qualité de protecteurs de l'Église et de maîtres par-dessus tous les compartiments de la vie du peuple.

Pour l'organisation officielle de l'Église en Valachie et en Moldavie on avait besoin d'une légitimité que seule la Patriarchie de Constantinople pouvait conférer à ce temps-là à l'Orient chrétien. Pour cette raison, dans les deux pays roumains, les officiels chargés de résoudre ce problème se sont adressés à la Patriarchie Oecuménique, pour demander la bénédiction pour les évêchés qui s'étaient créés à Argeș et à Suceava. Cela a mis en relation étroite la Patriarchie de Constantinople avec les Églises des contrées roumaines. Dans la Valachie, la fondation de l'archevêché et l'élection de son chef ont été accomplies par l'impulsion du prince régnant Nicolae Alexandru (1352-1364) et des croyants valaques. Devant le fait, la Patriarchie Oecuménique a dû les ratifier, reconnaissant et bénissant ce qui s'y était déjà décidé. En échange, pour la légitimation demandée par les Valaques, la Patriarchie de Constantinople a formulé certaines prétentions de juridiction canonique, illustrées plus précisément dans les documents de mai 1359, concernant la reconnaissance de l'Archevêché de "Ungrovlahia". Cela a provoqué toute sorte de protestations parmi le Roumains, qui, dès le début sont passés outre certaines prétentions de la Patriarchie Oecuménique.

En Moldavie, la fondation de l'Archevêché de Mavrovlahia a déclenché un long et puissant conflit entre la Patriarchie de Constantinople, – d'un part –, et, – d'autre part –, l'État en l'Église moldave, quant au titulaire du nouvel Archevêché. Le conflit, commencé au temps de Petru Mușat (1375-1391), s'est éteint en juillet 1401, quand la

112. Nicolae Dobrescu, *Studii de Istoria Bisericii Române Contemporane I. Istoria Bisericii din România (1850 - 1895)*, București, 1905, p. 16.

113. Melchisedec, BOR, IX, 1895, p. 957-958.

Patriarchie Oecuménique, – mise encore une fois devant des faits déjà accomplis, a dû reconnaître ce que le prince de Moldavie et les croyants de son pays avaient établi quelques décennies auparavant.

Dans la première moitié du XVe s., les empereurs de Constantinople ont imposé – pour des raisons politiques – leur point de vue transférant par leur initiative, aux premiers rangs des archevêchés de Moldavie (après Iosif) et de Valachie, des prélats grecs considérés plus acceptables pour les buts de l'Empire Byzantin qui se trouvait au seuil du collapsus.

Au milieu du XVe s., à l'Est des Carpates, un mouvement antiuniat est né, à cause des mesures d'autorité de l'Empire Byzantin et de la Patriarchie Oecuménique envers l'Église moldave. La direction religieuse de Teoctiste (environ 1452-1477), Roumain par son origine, marque le début d'une nouvelle étape dans les rapports canoniques entre l'Église de Moldavie et la Patriarchie de Constantinople, le métropolitain moldave essayant d'éluder la tutelle de la dernière sur l'Église de Moldavie. Il manque les informations concernant les éventuels mouvements antiuniats.

Nos liens avec la Patriarchie de Constantinople, – interrompus approximativement un demi-siècle après la chute du Byzance (1453) –, ont été repris au début du XVIe s. Mais au cours de ce siècle, l'Église Roumaine s'est réservé un plus de liberté d'action et, en même temps, soutenue par l'État, elle a visiblement freiné l'immixtion du patriarche oecuménique dans ses affaires. À son tour, la Patriarchie Oecuménique, elle-même, a manifesté plus de compréhension envers l'Église Roumaine, renonçant, que ce fut seulement de manière tacite, à une partie des prétentions de juridiction canonique.

Les rapports de l'Église roumaine avec la Patriarchie de Constantinople (aux XIVe – XVIe siècles) n'ont pas nécessairement postulé l'entrée sous la juridiction de celle-ci, puisqu'elle ne s'est pas manifestée tout le temps mais seulement quand les circonstances politiques lui ont été favorables. Par conséquence, cette juridiction partielle a été exigée par le contexte politique et religieux du temps, et non pas par les propres nécessités de l'Église Roumaine.